

BADIIY ASARDA ZAMONLARNING O'ZARO MUNOSABATLARI

Boltakulova Gunoza

SamDChTI dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy asarda o'tgan, hozirgi va kelasi zamon munosabatlari tasvirlangan. Shuningdek, boshqa san'at turlari qatorida adabiyot vaqtini tasvirlashda keng imkoniyatlar yarata olishi masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: zamon, vaqt tasviri, vaqt kategoriyasi, real vaqt, obyektiv vaqt.

Vaqt tasviri badiiy adabiyotning ajralmas qismidir. Albatta, insonning vaqtini idrok etishi sub'ektivdir: u cho'zilishi, uchib ketishi, sekinlashishi yoki to'xtashi mumkin. Boshqa san'at turlari qatorida adabiyot vaqtini tasvirlashda ham keng imkoniyatlarni namoyish etadi. Bunda biz har qanday badiiy asarning eng muhim kompozitsion komponenti bo'lgan badiiy vaqt kategoriyasi bilan shug'ullanamiz. Badiiy vaqt matnning turli vaqt chiziqlarini ifodalovchi vaqt maydoni yordamida shakllanadi. Bu vaqt maydoniga ob'ektiv vaqtning chiziqlari, sezgi vaqtining chiziqlari, voqea vaqtining chiziqlari kiradi. Ob'ektiv vaqt - bu real, tashqi, qaytmas vaqt. Pertseptiv vaqt ob'ektiv vaqtini idrok etishga asoslanadi, u, qoida tariqasida, real vaqtga to'g'ri kelmaydi va inson psixikasini tashkil qiladi. Voqea vaqti asarning o'ziga xos hodisalarini tavsiflaydi. Har bir vaqt ma'lum lingvistik ko'rsatkichlar bilan ifodalanadi. Bu satrlarning barchasi bir-biri bilan chambarchas bog'langan va badiiy matnda yonma-yon mavjud. Badiiy adabiyotda vaqt voqea-hodisalar aloqasi orqali idrok etiladi. Badiiy matndagi voqealar bir-biridan oldin yoki bir-biridan keyin bo'lishi, murakkab ketma-ketlikda joylashishi va shu orqali o'quvchiga vaqtini anglatishi mumkin. Adabiy vaqtning yana bir muhim xususiyati diskretlikdir, chunki adabiy matn butun vaqt oqimini emas, balki faqat muhim qismlarni bildiradi. Bu vaqtinchalik diskretlik syujetni dinamiklashtirishning kuchli vositasidir. Shuni ta'kidlash kerakki, vaqt chiziqlari tarixiy

jihatdan o'zgaruvchan. Masalan, eng qadimiy asarlar mifologik vaqtni ifodalaydi, uning asosiy xususiyati "tsiklik reenkarnasyon" yoki "abadiy takrorlash" g'oyasi, shuning uchun mifologik davr hozirgi, kelajak va o'tmishning timsolidir. O'rta asrlar madaniyatida vaqt abadiylikning aksi bo'lgan, u dunyoning yaratilishi bilan boshlangan va "ikkinchi kelishi" bilan tugagan. O'rta asrlarda kelajak, abadiylikka o'tishni kutish va insonning ruhiy hayoti sodir bo'ladigan hozirgi kun sifatida oldinga chiqdi. Olimlarning fikricha, o'rta asr adabiyoti borliqni abadiy tasvirlashga, vaqtning tabiiy oqimini yengishga intilgan. Uyg'onish davridan beri adabiyotda, shuningdek, madaniyat va fanda vaqtning evolyutsion nazariyasi rivojlanmoqda: vaqt har bir oniy vaziyatda amalga oshiriladi. Badiiy vaqtni tarixiy nuqtai nazardan ko'rib chiqish, uning rivojlanishi oldinga siljish bo'lib, keyingi bosqich oldingisini inkor etishini ko'rsatadi. Shuningdek, vaqtinchalik modellar adabiyotda jins, janr va yo'nalish xususiyatlarini hisobga olgan holda o'zgarishi mumkin. Shunday qilib, memuarlar o'tgan zamonning tez-tez ishlatilishi bilan ajralib turadi, aforizmlar va maksimlar hozirgi doimiy vaqtning mavjudligi bilan ajralib turadi.

Badiiy matnda vaqtinchalik tashkilot odatda o'tmish va hozirgi, hozirgi va kelajak, o'tmish va kelajak o'qlarini solishtirish yoki qarama-qarshilik qilish, shuningdek, davomiylik - bir lahzalik, o'tkinchilik - davomiylik, davomiylik kabi jihatlarning qarama-qarshiligiga asoslanadi. takrorlanish - yakkalik, lahzalik - abadiylik, tsikliklik - qaytmaslik. Keling, O. Uayldning "Dorian Grey surati" asarining vaqtinchalik tashkil etilishini tahlil qilaylik. Berilgan badiiy matndagi ob'ektiv vaqt ko'rsatkichlari tabiiy vaqtning ma'lum bir davr - yil, oy, hafta va hokazolardagi tsiklikligini ko'rsatadi.. Biz leksik vositalarni, masalan, temporal semantikaga ega otlarni, raqamlarni: turli sanalar, oy nomlari, haftaning kunlari, voqealar bilan band bo'lgan vaqt davrlarini ko'rsatadigan aniq yoki taxminiy soat ko'rsatkichlarini ko'rishimiz mumkin. Jumladan:

At half-past twelve next day Lord Henry Wotton strolled from Curzon Street over to the Albany to call on his uncle...

And when winter came upon it, he would still be standing where spring trembles on the verge of summer...

It was long past noon when he awoke

It was on the ninth of November, the eve of his own thirty-eighth birthday, as he often remembered afterwards

As the dawn was just breaking, he found himself close to Covent Garden (Oscar Wilde The Picture of Dorian Gray. - Ward Lock and Co. London, New York& Melbourne, 1891.)

Obyektiv vaqtning bilvosita ko'rsatkichlari harakatning davomiyligi, shaxsning vaqtning sub'ektiv hissi bilan bog'liq holati yoki vaqtning masofaga munosabati haqidagi taassurotni yaratishga xizmat qiluvchi lisoniy birliklar bo'lishi mumkin.

The painter considered for a few moment.

Days in summer are apt to linger.

It is a sad thing to think of, but there is no doubt that genius lasts longer than beauty.

His valet had crept several times on tiptoe into the room to see if he was stirring, and had wondered what made his young master sleep so late. (Oscar Wilde The Picture of Dorian Gray. - Ward Lock and Co. London, New York& Melbourne, 1891.)

Shunngdek, turli xil to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ko'rsatkichlarning kombinatsiyasi ma'lum bir sahna uchun maxsus vaqtinchalik kontekstni yaratishi mumkin:

Once or twice every month during the winter, and on each Wednesday evening while the season lasted, he would throw open to the world his beautiful house...

A quarter of an hour afterwards, amidst an extraordinary turmoil of applause, Sibyl Vane stepped on to the stage.

That evening, at eight-thirty, exquisitely dressed and wearing a large button-hole of Parma violets, Dorian Gray was ushered into Lady Narborough's drawing-room by bowing servants. (Oscar Wilde The Picture of Dorian Gray. - Ward Lock and Co. London, New York& Melbourne, 1891.)

Badiiy matnda voqea vaqti, eng avvalo, fe'lining o'tmish, hozirgi va kelajak voqealari rejasini tuzishda ishtirok etuvchi zamon shakllari, shuningdek, bir vaqtda, ketma-ketlik va ustuvorlik ko'rsatkichlari bilan ifodalanishi mumkin. O'tgan sodda va o'tgan davomli shakllari ko'pincha rivoyatda qo'llaniladi. Badiiy matnlarda o'tgan tugallangan zamon shakllari ham keng namoyon bo'ladi. Badiiy asarlarda kelajakdagi oddiy va o'tmishdagi kelajak shakllari kamroq uchraydi.

Yana shuni ta'kidlash kerakki, zamon yo'nalishi rivoyat shaxsiga bog'liq: voqea-hodisalarning birinchi shaxs yoki uchinchi shaxs tomonidan uzatilishi muallif qo'llagan til vositalarining xarakterini aniqlashi mumkin. Birinchi shaxsda aytilgan matn hikoya qiluvchining tajribasi va hissiy kechinmalarini ifodalaydi, shuning uchun uning ifodasi o'tgan, hozirgi va kelajak zamon shakllarida bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Asronova. Cognitive-discursive peculiarities of the consumption of paramies in political discourses //American Journal of Research. – The USA, Michigan, 2020, –№ 3–4. – P.3-10 (Scientific Journal Impact Factor: 6.156 – №23).

2. Худоёрова С.Т. Инглиз ва ўзбек тилларидаги тарихий воқеаларни акс эттирувчи фразеологик бирликларнинг семантик моҳияти. Самарқанд давлат университети илмий-тадқиқотлар ахборотномаси. – Самарқанд: СамДУ, 2019. №4 (116). – Б.37-40.

3. Xudoyorova S.T. Semantic and etymological classification of English and Uzbek phraseological units with personal names. ISJ Theoretical & Applied Science, 07 (87), 2020. – P. 227-230. <https://dx.doi.org/10.15863/TAS> SJIF: 2020 – 5.667.